

BİTLİS VİLAYETİNDEKİ SÜRYANİ VARLIĞI (1870-1920) *
THE PRESENCE OF ASSYRIANS IN BITLIS PROVINCE (1870-1920)

Muhammed UĞURLU

Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
ugurlumuhammed@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4614-5657

Öz

Osmanlı Devleti, farklı birçok mezhep, din ve millete ev sahipliği yapmıştır. İslam hukuku ile yönetilen bir devlet olduğundan dolayı bünyesindeki muhtelif milletleri, millet sistemine göre yönetmiştir. Millet sistemiyle Osmanlı Devleti tebaasını Müslim ve gayrimüslim olarak ikiye ayırmıştır. 1789 yılına kadar genel olarak millet sisteminde sıkıntı olmamakla birlikte Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu ayrılıkçı ve bağımsız düşünceler neticesinde sistemde aksaklıklar meydana gelmiştir. Sistemin bozulması ile birçok yerde isyanlar baş göstermiştir. Batılı devletlerin azınlık isyanlarını desteklemesi, azınlıkların yaşadıkları yerlerde sosyal ve siyasal ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Özellikle Balkanlarda başlayan Sırp ve Yunan azınlık isyanları, batılıların destekleri sayesinde bağımsızlığa kadar giden bir sürece sebep olmuştur. Bunun gibi Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinde yer alan Ermeniler, Batılılar tarafından isyana teşvik edilmiş, çıkan isyanlarda Doğuda yer alan Müslüman ve Gayrimüslimler olumsuz bir şekilde etkilenmişlerdir. Çıkan isyanlarda Ermenilerden sonra yoğun bir nüfusa sahip olan Süryaniler genel olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak bu isyanlarda Ermenilere karşı durmuşlardır. Osmanlı Devleti de Süryanileri koruyup kollamak için azami gayret sarf etmiştir.

Bitlis ve çevresinde bulunan Süryanilerin devlet ile ilişkileri dikkate şayandır. Eşkıyaların Süryanilere saldırması, Süryanilerin de eşkıyaları devlete şikâyet etmeleriyle, devlet Süryanileri korumaya azami gayret göstermiştir. Ermenilerin Süryanilere karşı göstermiş olduğu saldırgan ve asimile politikalarına karşılık devlet gereken hassasiyeti göstermiş, gereken tedbirleri almıştır. Genel olarak Süryanilerin Bitlis bölgesinde devlete karşı olumsuz bir politika izlemediği görülmüştür.

Çalışmada Süryanilerin Bitlis'teki varlığı ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süryaniler, Osmanlı Tarihi, Bitlis, Kürtler, Ermeniler

* Bu makale *Osmanlı Devleti'nde Süryani Varlığı: Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)* adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Abstract

The Ottoman Empire hosted a lot of different sects, religions and nations. The Empire ruled these various nations on the basis of nation system because it was ruled by Islamic law. The nation system divides the public into two as Muslims and non-Muslims. There was no problem with this system until 1789. The French Revolution brought some malfunctions as a result of separatist and independent thoughts. As the system disrupted, there had been revolts in various places. As Western countries supported the minorities, the social and political relations moved to another level in the areas where minorities lived. Especially the Serbian and Greek revolts in Balkans lead to a process which ended up with their indepenence as a result of the support of Western countries. The Armenians living in the Eastern part of the Ottoman Empire were motivated to revolt by the Western countries. As a result, these revolts affected Muslim and non-Muslim population of the East negatively. The Assyrians, who had a dense population following the Armenians in the revolts, generally sided with the Ottoman Empire and stood against the Armenians in these revolts. The Ottoman State also made maximum efforts to protect and watch the Assyrians. The relations of the Assyrians living in Bitlis and its surroundings with the state are remarkable., the state showed maximum effort to protect the Assyrians against the bandits attacking the Assyrians. The state showed the necessary sensitivity and took the necessary measures in response to the aggressive and assimilating policies of the Armenians against the Assyrians. In general, it was observed that the Assyrians did not follow a negative policy towards the state in the Bitlis region. In this study, the existence of the Assyrians in Bitlis and their relations with the Ottoman Empire is scrutinized.

Keywords: Assyrians, Ottoman History, Bitlis, Kurds, Armenians

Giriş

Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar gayrimüslim milletler ile sürekli ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişki, Osmanlı Beyliği'nin, Bizans Devleti ile komşu olarak varlığını devam ettirmesi ve beyliğin fetih politikalarının batıya doğru olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Beylik, devlete doğru evrilirken bünyesinde birçok farklı dinden gayrimüslim tebaa bulundurmakla birlikte; imparatorluk evresinde gayrimüslim halkın çeşitliliği artmış, çok farklı dini görüşü olan veyahut Hıristiyanlık, Yahudilik ve muhtelif dinlerin farklı mezheplerini de bünyesinde ihtiva etmiştir. Çok çeşitli gayrimüslim unsurların yönetimi, devletin kudretli yıllarında rahatlıkla sağlanırken özellikle 1789 Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu bağımsızlık, eşitlik ve hürriyet gibi fikirler Osmanlı toplumu üzerinde yıkıcı bir tesir göstermiştir. Söz konusu ihtilalin etkileri XIX. yüzyılda hızlıca etkilerini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda gerçekleşen, 1813 Sırların balkanlardaki isyan faaliyetleri ve 1821'de Yunan bağımsızlık isyanları, Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların bu fikir akımından etkilendiklerinin göstergesidir. Bu isyanlar sonucunda Sırlar özerklik kazanırken, Yunanlılar bağımsızlığını kazanmıştır.¹ Osmanlı devletindeki bu ayrılıkçı hareketler devletin iç ve dış yönetim politikalarını, dış devletlerin müdahalesine açık hale getirmiştir. Devletin batısındaki

---

¹ Şerafettin Turan, "Edirne Anlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/443.

isyanlar devam ederken XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu isyanlar imparatorluğun içindeki farklı millet-din-mezhep sahiplerini de etkilemiştir. 1878 Berlin Anlaşması ile Sırlar tam bağımsızlık kazanırken, nüfusunun büyük bir kısmı devletin doğusunda bulunan Ermeniler hakkında yeni ıslahatların yapılmasının önu açılmıştır.²

Osmanlı Devleti'nin iç siyasetine müdahale meşruiyetlerini Ermenilerin haklarını ön plana çıkararak oluşturan Batılı devletler, Ermenileri etkileri altına alarak isyan çıkarmalarına neden olmuştur. Bu sebepten dolayı bölgede bulunan Müslüman ve gayrimüslim ahali ile ilişkilerine de etki etmişlerdir. Devletin doğusunda bulunan Bitlis Vilayeti'nde Ermenilerle birlikte Süryaniler de isyana teşvik edilmiştir. Özellikle Süryaniler bölgede bulunan Ermeniler tarafından baskı altına alınarak devlet aleyhinde faaliyet göstermeye zorlanmıştır. Bu isyan faaliyetleriyle birlikte etki altına alınmak istenen Süryanilerin, bölge halkının çoğunluğunu oluşturan Kürtler ve Ermeniler ile ilişkileri yeni bir boyut kazandırmıştır.

1. Bitlis Vilayetindeki Süryani Nüfusu

Bitlis 1870 ile 1920 yılları arasında Merkez, Muş, Bingöl ve Siirt sancaklarından müteşekkil çok büyük topraklara sahip olan bir vilayetti.³ Bu yörede muhtelif milletler mevcuttu. Nüfusun çoğunu oluşturan Müslümanlardı. Gayrimüslimler arasında yoğunluğa sahip olan millet Ermenilerdi. Özellikle Berlin Anlaşması'yla birlikte Ermenilerin nüfus sayılarını yüksek gösterme temayülleri vardı.⁴ Ardından Süryani, Keldani⁵ ve Protestanlar⁶ gelmektedir. 1870'de yazılmış olan Süryanice bir belgeye göre Bitlis'in toplam Süryani toplamı 13.000 olarak görülmektedir.⁷ Bu rakama büyük ihtimalle Keldaniler de dâhil edilmiştir. Keldani nüfusu Süryanilere dahil edilince doğru olma ihtimali bulunmaktadır. Çünkü ilerleyen yıllarda da Bitlis ve Siirt dahil bütün Süryanilerin toplamı ortalama 10.000 kişiye tekabül etmektedir.⁸ Mevzu bahis Süryanilerin nüfus sayıları seyahatnamelerin ifadesiyle Bitlis merkez kazasında 350 kişidir. Osmanlı belgelerinde ise 342 olarak belirtilmektedir.⁹ Ayrıca tespitlerimize göre 1882 yılından itibaren Süryani Kadim

² Ali İhsan Gencer, "Berlin Anlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/517.

³ *Bitlis Vilayet Salnamesi*, H. 1310, s. 133

⁴ Mehmet Demirtaş, Muhammed Uğurlu, "Osmanlı Dönemi Bitlis (1870-1919)", *Bitlis Tarihi*, ed. Mehmet Demirtaş (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2021), 1/118-119.

⁵ Aramilerin bir kolu olup Katolikliği benimsemiş Hıristiyan bir topluluktur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Albayrak, "Keldaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/207-210.

⁶ XVI. yüzyıl reform hareketleri sonucu doğmuş ve Hıristiyanlık içerisinde farklı bir mezhep haline gelmiş bir anlayış ve akımdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jacques Waardenburg, "Protestanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/351-354.

⁷ Sebastian P. Brock and Witold Witakowski, *At the Turn of Third Millennium; The Syrian Orthodox Witness* (Italy: Trans World Film, 2001), 66.

⁸ Justin McCarthy, *Muslims and Minorities the Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York: New York University Press, 1983), 105, 110.

⁹ *Bitlis Vilayet Salnamesi*, H.1310, s. 284.

Patrikliği tarafından din adamları görevlendirilmiştir.¹⁰ 1909 yılından sonra görev yapmış din adamları tespit edilememiştir.

2. Bitlis Vilayetinde Görev Yapmış Süryani Din Adamları

Bitlis ve çevresinde 1880'li yıllardan sonra Süryani Kadim Patrikhanesi tarafından tayin edilmiş din adamları bulunmaktadır. 1884 yılından sonra Siirt, Bitlis vilayetine bağlanınca, Bitlis'e atanan görevlilerin sorumluluk alanı kimi zaman Bitlis ile sınırlıyken, kimi zaman da din görevlilerinin sorumluluk alanı Bitlis ve Siirt'i kapsamaktaydı. Vilayet salnamelerinin verdiği bilgiler ışığında Bitlis ve Siirt'e atanan din adamları şunlardır:¹¹

Bitlis ve Siirt'e Atanan Süryani Din Adamları		
Yıl	İsim ve Unvanları	Tayin oldukları Yer
1882	Şemmas eş-Şüyû Efendi	Siirt
1884	Matran Circis Efendi	Siirt
1884	Rahip Salibe Efendi	Bitlis
1897	Metropolit vekili Rahip Abdülehad Efendi	Bitlis, Siirt ve Şirvan
1897	Kas Circis Efendi	Rıdvan Nahiyesi
1897	Metropolit vekili Hori Hanno Efendi	Garzan
1900	Efrim Efendi	Bitlis ve Siirt
1909	Metropolit Vekili Kas İbrahim Efendi	Siirt
1909	Metropolit Vekili Cebrail Efendi	Bitlis
1909	Hori Hanna Efendi	Şirvan

1880 yılı sonrası Bitlis'e tayin olan mevcut din adamlarının dışında 1909 yılı sonrasında Bitlis'e din adamı tayin olunmadığı görülmektedir. Bu durumun nedeni

¹⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1302 (1885) Sene-i Hicriyesine Mahsus, 40. Def'a, Tertib Eden: Maarif Nezareti, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1302 (1885), s. 578-579; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1315 (1897) Senesine Mahsus, 53. Sene (İstanbul: Alem Matbaası, (1315/1897), s. 609-610.

¹¹ Ahmet Zeki İzgöer *Salname-i Diyarbekir* (İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 1999), 3/164; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1302 (1885) Sene-i Hicriyesine Mahsus, 40. Def'a, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1302/1885), s. 578-579; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1315 (1897) Senesine Mahsus, 53. Sene (İstanbul: Alem Matbaası, 1315/1897), s. 609-610; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1327 (1911) Sene-i Maliyesi, 66. Sene (İstanbul: Selanik Matbaası, 1327/1911), s. 155-157. Canan Seyfeli, "Millet Sistemi ve Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryani Kadim Patrikliği (1847-1918)", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, 29 (2017), 26, 30, 35.

hakkında iki gerekçe sunulabilir. Bu gerekçelerin ilki, mevcut bulunan din adamları uzun yıllar Bitlis ve Siirt'te görev yapmış ve son atanmış kişiler olduğu gösterilebilir. İkincisi ise mevcut görev yapan din adamlarının görev süreleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş savaş sonrasında başka görevli atanmamış olduğu ifade edilebilir. Ancak her iki gerekçenin de ihtimal dâhilinde olduğu dile getirilebilir.

3. Süryanilere Yapılan Yardımlar

Bitlis merkez kazasında bir adet Süryani Kilisesi bulunmaktaydı. Burada Süryaniler kendi aralarında Süryanice konuşurken, ibadetlerini de Süryanice yapmaktaydı. Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan gayrimüslimlere rahatça ibadet etme özgürlüğü tanınmasından dolayı Süryaniler, sıkıntı çektikleri zamanlarda devlete ihbarda bulunmuştur. Sultan I. Abdülhamid döneminde böyle bir sıkıntı vuku bulunda Süryaniler hem kiliselerinin tamiri hem kiliselerine papaz atanması hem de rahatça ibadet edebilmek için Osmanlı Devleti'ne şikayetlerini arz etmişlerdir. Bu şikayetler üzerine, Süryanilerin sıkıntılarının giderilmesi için ferman gönderilip gereğinin yapılması emredilmiştir.¹² Bunun yanında Osmanlı Devleti Süryanilerin kilise tamirlerine ihtimam göstermiş, onlara nakdi yardımlarda bulunmuştur. Buna bir örnek olarak rahiplere yapılan yardımlar gösterilebilir. Özellikle devlet Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra maddi açıdan zorluk çeken rahiplere iki bin lira nakit vermiştir.¹³

4. Süryanilerin Şer'i Mahkeme Davaları

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde birçok mahkeme bulunmaktadır. Bu mahkemelerin başında Şer'iyye Mahkemeleri gelmektedir. Bu mahkemelerde tutulan kayıtlara Şer'iyye Sicilleri denilmektedir. Osmanlı sosyal tarihi için çok önemli kayıtlar ihtiva eden Şer'iyye Sicilleri'nde evlenme, boşanma, ihtida, miras, alım-satım, arazi anlaşmazlıkları vb. gibi konularda çok önemli bilgiler mevcuttur.¹⁴

Şer'iyye mahkemelerinin yanında cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri gibi mahkemeler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde cemaat mahkemeleri gayrimüslim azınlıkların başvurdukları mahkemelerdir.¹⁵ Bunun yanında gayrimüslimler şer'i mahkemelere de başvurabilmekteydi. Bitlis ve Siirt'te Süryanilerin şer'i mahkemelere başvurduğu görülmektedir. Bu davalar genel itibariyle tereke,¹⁶ arazi¹⁷ ve mal-mülk,¹⁸ davalarıdır. Bu davalar Süryanilerin kendi aralarında olmuştur. İlgi çekici nokta ise bu tür anlaşmazlıkların çözümü için Şer'iyye mahkemelerinin Süryaniler tarafından tercih edilmesidir. Davalar incelendiğinde mahkemenin kararlarına herhangi bir itiraz tespit edilememiştir. Bu sebeple davalarda adil bir şekilde hüküm verildiği söylenebilir.

¹² Gabriyel Akyüz, *Osmanlı Devleti'nde Süryani Kilisesi* (İstanbul: Resim Ofset, 2002), 16.

¹³ BOA, MV. 214/67/1-1, h. 9 Cemaziye'l-evvel 1337, 10 Şubat 1919.

¹⁴ Yunus Kırayit, "8 Numaralı Vidin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Journal of International Eastern European Studies* 2/1 (2020), 104.

¹⁵ Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/ 341-344.

¹⁶ BOA, MŞH.ŞCD.d. 2077, 333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili, s. 13.

¹⁷ BOA, MŞH.ŞCD.d. 7587, 419 Numaralı Siird Şer'iyye Sicilleri, s. 165.

¹⁸ BOA, MŞH.ŞCD.d. 7587, 419 Numaralı Siird Şer'iyye Sicilleri, s. 244

5. Ermeni İsyanlarında Süryaniler

Osmanlı Devleti dini, siyasi ve kültürel olarak çok renkli olan Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında kalan Anadolu, Doğu Avrupa, Kırım, Kafkasya, Arap Yarımadası, Doğu ve Kuzey Afrika'ya hâkim, Orta Avrupa içlerine kadar uzanan, yirmi milyon kilometre kareyi aşkın bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Bu coğrafyalarda birçok din ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Aynı dine mensup insanların da kendi içinde çeşitli mezhepleri benimsemeleriyle dini ve kültürel görüş farklılıkları çoğalmıştır.¹⁹ Farklılıklar ilişkilerde müspet bir durum gösterirken, özellikle devletin son dönemlerinde menfi bir durum göstermiştir. Bitlis'te yaşayan Kürt, Süryani ve Ermeni halkları uzun yıllar barış içerisinde birlikte yaşamışlardır. Ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bağımsızlık düşüncesiyle birlikte aynı coğrafyadaki farklı unsurların ilişkilerinde ihtilafların çıkması da kaçınılmaz olmuştur.²⁰

Bitlis'te bulunan aynı dine mensup, farklı mezheplere sahip olan Ermeni ve Süryanilerin ilişkileri XIX. yüzyılın son çeyreğinde farklı ve olumsuz bir şekilde devam etmiştir. Özellikle Ermenilerin, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan faaliyetlerinde bulunmaları Süryanilerle olan ilişkilerini doğrudan etkilemeye başlamıştır. Nitekim bu ayaklanmalar bölgede bulunan Müslüman ve gayrimüslim milletlerin Ermenilere karşı farklı bir tutum izlemelerinin önünü açmıştır. Özellikle Ermenilere karşı Süryaniler, Müslümanların yanında bir tavır ve tutum içerisinde bulunmuş ve Ermenilerin ayaklanmalarına karşı olmuşlardır. Süryanilerin bu tavır ve tutumuna karşılık Ermeniler, Süryanilere baskı yaparak onları kendi taraflarına geçirmek istemiştir. Ancak Ermenilerin yapmış olduğu bu baskılar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bundaki temel nedenlerden biri Süryani din adamlarının isyana karşı, ortaya net bir tavır koymaları olmuştur.²¹

I. Dünya Savaşı sırasında 1915 senesinde yaşanan Ermeni olaylarından fazlasıyla etkilenen Süryaniler de bu olayların gelişmelerinden etkilenmiş ve büyük kayıplar vermişlerdir. Hatta Süryanilerin soykırıma maruz kaldığına dair iddialar mevcuttur. Süryaniler uğradıkları zulüm ve ölümleri ise "Seyfo" olarak adlandırmışlardır. Seyfo kelimesi Süryanilerin kullandıkları dilde kılıç manasındadır.²² Ancak bu iddia kimlik aşılama propagandası olarak kullanılmış ve özellikle Bitlis özelinden incelediğimizde bu iddianın aslı ve esasının olmadığı tespit edilebilmektedir. Bitlis'te Ermenilerin tehciriyle birlikte Süryanilerin de tehcir

¹⁹ Ramazan Turgut, "Bir Halkın Göç Hikâyesi: Süryanilerin XX. yüzyılda Türkiye'den Avrupa'ya Göç Süreci", *Mukaddime Dergisi* 7/2 (2016), 280.

²⁰ Muhammed Uğurlu-Rahmetullah Yeşilçay, "Bitlis Süryanilerinin Bölge Halkı ve Osmanlı İdaresi ile İlişkileri (1889-1920)", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, ed. Mehmet İnbaşı, Mehmet Demirtaş, (Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 2019), 1/554.

²¹ Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 90.

²² Turgut, "Bir Halkın Göç Hikâyesi: Süryanilerin XX. yüzyılda Türkiye'den Avrupa'ya Göç Süreci", 277. Ayrıca bkz. Yelda Tutar Serter, "Kültürel Kimlik İnşasına Bir Örnek: Süryani Diasporası", *JILSES*, 2 (2017), 89.

edildiği iddialar arasındadır. Ancak Ermenilerle birlikte olan kişilerin tehcire tabi tutulduğu başkasına dokunulmadığı da Osmanlı belgeleri arasında yer almıştır.²³

Osmanlı Devleti aleyhine dış devletlerin, Ermenileri isyanlara teşvik ederek ve satın alarak devleti nasıl zor duruma soktuklarına dair bilgi veren hatıratlar mevcuttur. Bu hatırat sahiplerinden biri olup Bitlis ve Van'da dışişleri görevlisi olarak beş yıl görev yapan Rus General Mayevski, Ermeni meselesinin Avrupa'nın elinde oyuncak olduğunu Ermenileri satın aldığını belirterek, 1895-96 yılları arasındaki çıkan isyanlarda Ermenileri teşvik etmiştir.²⁴

Sason Ermeni olaylarının hız kazanması Süryaniler için menfi olayların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1895 tarihli belgeye göre Bitlis'te bulunan Süryanilerin Ermeniler tarafından Ermenileştirilmeye çalışıldığı, bununla da yetinmeyen Ermenilerin Süryanileri katletmeye başladığı ve mabetlerini tahrip ettiği ortaya çıkmıştır.²⁵ Bunun üzerine Süryani Patriği devletten yardım istemiş, Osmanlı Devleti de Süryani milletin hukukunun korunması için azami gayret göstermiştir.²⁶

Bitlis'te bulunan bazı Ermeniler kimlik değiştirmeye çalışıp kendini Süryani olarak kaydettirmek istemiş ancak fark edilmesiyle devlet tarafından bu gibi durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır.²⁷

6. Osmanlı Yönetiminde Süryaniler

Osmanlı Devleti yönetiminde bulunan gayrimüslimleri "millet sistemi" ile yönetmiştir. Bu sistemle devlet gayrimüslimleri bir nizama tabi tutmuştur. Din ve mezhep esasına göre milletleri ayırıp yönetmesine millet sistemi denilmektedir.²⁸ Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Süryaniler Ermeni Patrikhanesi'ne tabi olmuştu. Süryaniler devlet ile olan münasebetlerini Ermeni Patrikhanesini aracılığıyla yürütmekteydi. Süryani Patrikhanesi'nin 1880'den itibaren başlayan bağımsız olma girişimleri vardı. Bunun sebebi hem milliyetçilik akımlarının etkisi hem de Ermenilerin boyunduruğu altından kurtulma çabası gösterilebilir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandırmak için Batılı devletler misyonerler aracılığıyla devlet içerisinde olan farklı etnik ve dini unsurları bir koz olarak kullanmış ve durumu yıkılışına kadar devam ettirmişlerdir.²⁹ Bitlis Vilayeti'nde de durum değişmemiş, özellikle İngiliz ve Rusların, Ermeni isyanlarında Süryanilere baskı yaparak Ermenilerin yanında olmasını istemiştir.³⁰

Bitlis Süryanileri'nden, Rusya'da ticaret için bulunan bazı kimseler, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ve zulüm faaliyetlerinin direktiflerini,

²³ BOA, DH. ŞFR. 54/240, 17 Ş 1333-30 Haziran 1915; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri* (İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 2021), 114-115.

²⁴ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, (Ankara, 2001), 88-89

²⁵ Oktay Bozan, "Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz ve Urfa'da Meydana Gelen 1895 Ermeni Olaylarında Süryanilerin Tutumu", *DTCF Dergisi* 62/1 (2022), 133.

²⁶ BOA, HR. TH., Nr.174/10/1, 20 Ra 1313-10 Ekim 1895.

²⁷ BOA, DH. MKT., Nr. 1195/77, 22 B 1325-31 Ağustos 1907.

²⁸ Detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlılarda Millet Sistemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/66-70.

²⁹ İbrahim Özcoşar, "19.Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 5/18 (Güz 2006), 148. Ayrıca bkz. Deniz Bayburt, "Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", *Akademik Bakış Dergisi* 3/6, (2010), 48.

³⁰ BOA, DH. ŞFR., Nr. 533/61, 29 Za 1334-27 Eylül 1916; Uğurlu-Yeşilçay, "Bitlis Süryanileri", 555.

direkt olarak İngiltere'den almış olduğunu ihbar etmiştir.³¹ Batılı devletlerin özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında azınlıkları isyan etmeye teşvik etme çalışmaları Süryaniler üzerinde etkili olmamıştır. Süryaniler devlete sadık kalmışlardır.³² Bölgede gelişecek olan isyan ve kışkırtma faaliyetlerini Osmanlı Devleti'ne ihbar etmeleri bunu destekler niteliktedir.

Bitlis'te bulunan Ahmed Han, Mehmed, Emin, Refik ve sair kişiler eşkıyalık yaparak Süryani köylerinden zorla yüz lira para toplamışlardır. Bu vaka üzerine devletten yardım isteyen Süryaniler için köye gelen jandarmalar ile eşkiya arasınca çatışma çıkmıştır. Çatışmalar neticesinde jandarmalar eşkiyalar tarafından esir edilmiş ve tüfeklerine de el konulmuştur. Bu gelişen olaylar neticesinde Zenzik Karyesi'nde görevli Süryani Papaz Gorkis devletten el-aman dileyerek tekrar yardım talebinde bulunmuştur.³³ Süryani hanelerine de taarruzun olduğu belirtilmiştir.³⁴ Süryanilere yapılan bu zorbalıklar nedeniyle Bitlis Valiliği'ne gerekli tedbirlerin alınması ve gerekirse askeri yardımın da yapılacağını devlet tarafından iletilmiştir.³⁵ Bitlis bölgesinde Süryanilere zarar verecek bir gücün temayüz etmesine izin verilmemiştir.

Bitlis'te yaşayan Süryaniler kendilerinden zorla para alındığını, gasp edildiklerini ve bölgedeki görevli askerlerin de saf dışı bırakıldığını, zor durumda olduklarını belirtmiş, kendi din adamları vesilesiyle devletten yardım talebinde bulunmuşlardır.³⁶

Hıristiyanlık, kendi içinde çok çeşitli mezhepleri ihtiva etmektedir.³⁷ Bu mezheplerden biri Süryaniliktir. Bitlis'te bu mezhebe sahip olan Süryanilerin, farklı mezheplerin asimile politikalarına maruz kaldığı görünmektedir.³⁸ Bu mezheplerden biri olan Katolik mezhebine mensup Midyatlı Rahip Cercis, Bitlis'teki Süryanileri de Katolikleştirmek istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bu duruma müdahale etmiş Rahip Cercis'i tekrar memleketine sürmüştür.³⁹ Böylelikle devlet, mezheplerin korunmasını sağlamış ve mezheplerin baskıya maruz kalmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, Süryani Patriği'ne para yardımında bulunmuştur.⁴⁰ Bölgedeki dini inançların yaşatılmasına destek vermiştir. Osmanlı Devleti; Bitlis, Ma'mûretü'l-Azîz ve Diyarbakır'da patlak veren isyanlar sebebiyle firar eden Süryanilerden geri dönenlere yardım etmiştir.⁴¹

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olan Bitlis, yoğun olarak Müslüman Kürtler ile beraber Süryani ve Ermeni gibi milletlere ev sahipliği yapmıştır. Farklı etnisiteye

³¹ BOA, Y.PRK.DH., Nr. 6/16, 20 Za 1310-5 Haziran 1893.

³² Mehmet Çelik, "Süryaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/177.

³³ BOA, DH.H., Nr. 15/33, 24 Ca 1330-11 Mayıs 1912.

³⁴ BOA, DH. ŞFR., Nr. 267/55, 3 B 1319-16 Ekim 1901.

³⁵ BOA, DH.MKT., Nr. 1293/60, 14 Ş 1326-11 Eylül 1908.

³⁶ BOA, DH.H., Nr. 15/33, 24 Ca 1330-11 Mayıs 1912.

³⁷ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 90-91.

³⁸ BOA, HR. TH., Nr.174/10/1, 20 Za 1313-3 Mayıs 1896.

³⁹ BOA, DH.TMIK.M., Nr. 122/26, 8 M 1320-17 Nisan 1902.

⁴⁰ BOA, MV., Nr. 214/67, 9 Ca 1337-10 Şubat 1919.

⁴¹ BOA, MV., Nr. 123/26, 17 Z 1326-10 Ocak 1909.

sahip olan bu milletler XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar genel olarak barış içerisinde yaşamışlardır. Ancak Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu ideolojiler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra etnik grupları etkilemiştir. Özellikle Batılı devletler, bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırma isteği ile beraber azınlıkların bağımsız olmaları için onları isyana teşvik etmiştir. Batılı Devletlerin destek ve teşvikleri ile etnisiteyi kuvvetlendirme ve ona politikada önemli bir yer kazandırma arzusu içerisinde olan azınlıklar, bağımsızlık mücadelesine başlamışlardır.

Bitlis'te bulunan Ermenilerin isyanları ve mezalimlerine karşı yine bölgedeki Süryaniler destek vermemiş, özellikle Süryani din adamları sergiledikleri kararlılıkla bu yıkıcı faaliyetler tenkit edip reddetmiştir. Süryaniler hatta daha da ileri giderek Osmanlı Devleti topraklarında isyan çıkartmak için uğraşan İngiltere, Rusya ve Ermenilerin ittifaklarına dahil olmayarak, bu ittifakı Osmanlı Devleti'ne ihbar etmiştir. Destek yanlısı tavırlarıyla Süryaniler, Ermeni isyanları esnasında Ermeniler tarafından mağdur edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Süryanilere olan bakışı genel anlamda müspettir. Süryaniler başlarına gelen her türlü sıkıntı da Osmanlı Devleti'ne rahat bir şekilde ulaşmış ve şikayetlerini dile getirmişlerdir. Bunun yanında devlet tarafından kiliseleri tamir edilmiş, zor durumda kalan Süryani rahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesi için nakdi yardımlar yapılmıştır.

Bitlis Süryanileri, Osmanlı Devleti'ne karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmamış bilakis devlet yanlısı bir tavır sergilemiştir. Osmanlı Devleti de Süryanilerin hakkını korumak için çaba göstermiştir.

Kaynakça

A) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, MV. 214/67/1-1, h. 9 Cemaziye'l-evvel 1337, 10 Şubat 1919.
BOA, DH. ŞFR. 54/240, 17 Ş 1333-30 Haziran 1915.
BOA, HR. TH., Nr.174/10/1, 20 Ra 1313-10 Ekim 1895.
BOA, DH. MKT., Nr. 1195/77, 22 B 1325-31 Ağustos 1907.
BOA, DH. ŞFR., Nr. 533/61, 29 Za 1334-27 Eylül 1916.
BOA, Y.PRK.DH., Nr. 6/16, 20 Za 1310-5 Haziran 1893.
BOA, DH.H., Nr. 15/33, 24 Ca 1330-11 Mayıs 1912.
BOA, DH. ŞFR., Nr. 267/55, 3 B 1319-16 Ekim 1901.
BOA, DH.MKT., Nr. 1293/60, 14 Ş 1326-11 Eylül 1908.
BOA, DH.H., Nr. 15/33, 24 Ca 1330-11 Mayıs 1912.
BOA, HR. TH., Nr.174/10/1, 20 Za 1313-3 Mayıs 1896.
BOA, DH.TMIK.M., Nr. 122/26, 8 M 1320-17 Nisan 1902.
BOA, MV., Nr. 214/67, 9 Ca 1337-10 Şubat 1919.
BOA, MV., Nr. 123/26, 17 Z 1326-10 Ocak 1909.

B) Şer'iyye Sicilleri

- BOA, MŞH.ŞCD.d. 2077, 333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili.
BOA, MŞH.ŞCD.d. 7587, 419 Numaralı Siird Şer'iyye Sicili.
BOA, MŞH.ŞCD.d. 7587, 419 Numaralı Siird Şer'iyye Sicili.

C) Salnameler

- Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1310
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1302 (1885)
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1315 (1897)

D) Araştırma Eserleri

- Akman, Mehmet. "Kilise: Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/16-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Albayrak, Kadir. "Keldaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/207-210 İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Bayburt, Deniz. "Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler". *Akademik Bakış Dergisi* 3/6 (2010), 45-78.
- Bozan, Oktay. "Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz ve Urfa'da Meydana Gelen 1895 Ermeni Olaylarında Süryanilerin Tutumu". *DTCF Dergisi* 62/1 (2022), 115-148.
- Brock, Sebastian P. and Witakowski, Witold. *At the Turn of Third Millennium; The Syrian Orthodox Witness*. Italy: Trans World Film, 2001.
- Çelik, Mehmet. "Süryaniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/175-178, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirtaş, Mehmet-Uğurlu, Muhammed. "Osmanlı Dönemi Bitlis (1870-1919)". *Bitlis Tarihi*. ed. Mehmet Demirtaş. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2021.
- Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.
- Gencer, Ali İhsan. "Berlin Anlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Ermeni Tehciri*. İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 28. Baskı, 2021.
- Mccarthy, Justin. *Muslims and Minorities the Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*. New York: New York Univesity Press,1983.
- Münir Süreyya Bey. *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*. Ankara, 2001.
- Özcoşar, İbrahim. "19.Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/18, (2006), 142-154.
- Özdemir, Bülent. *Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Serter, Yelda Tutar. "Kültürel Kimlik İnşasına Bir Örnek: Süryani Diasporası". *JILSES 2* (2017), 87-96.
- Turan, Şerafettin. "Edirne Anlaşması". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Turgut, Ramazan. "Bir Halkın Göç Hikâyesi: Süryanilerin XX. yüzyılda Türkiye'den Avrupa'ya Göç Süreci". *Mukaddime Dergisi* 7/2 (2016), 275-294.
- Uğurlu, Muhammed-Yeşilçay, Rahmetullah. "Bitlis Süryanilerinin Bölge Halkı ve Osmanlı İdaresi ile İlişkileri (1889-1920)". *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş. Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Waardenburg, Jacques. "Protestanlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/351-354. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.